

Kobiety w przestrzeni społeczno– kulturalnej Rzeczpospolitej Obojga Narodów

Жінки у суспільно-культурному просторі Речі Посполитої двох народів. У статті проаналізоване становище жінок у період з XVI–XVIII ст., яке залежало від політично упривілейованої тоді шляхти. Тому становище жінок, які походили з шляхетської верстви було набагато сильнішим, ніж представниць інших суспільних верств. Для більш чіткого розуміння епохи та ключових її чинників у розвідці застосовано історичний та порівняльний методи, які дозволяють зіставити становище жінок у різних країнах тодішньої Європи, зокрема детальніше порівняти Польщу та Францію. Найновіші ідеї та тенденції проникали саме з заходу, з Франції до Польщі і були взірцями для представниць привілейованої шляхти. У статті висвітлюються правові, політичні, економічні та культурні аспекти позиції та ролі жінок у тодішньому суспільстві.

Ключові слова: жінки, шляхта, Річ Посполита двох народів, соціальний статус, літературна творчість

Wstęp

Kobiety w Rzeczpospolitej szlacheckiej miały dużo większe prawa niżli w sąsiednich despotycznych monarchiach. Prawo zwyczajowe dawało im szansę na dysponowanie własnym majątkiem, zarządzanie i pomnażanie wbrew woli rodzin zmarłego męża. Rzeczpospolita szlachecka była państwem feudalnym z ugruntowanym patriarchalnym modelem życia, narzuconym przez elity rządzące, mężczyzn i kościół katolicki. Jednak wśród elit politycznych, stanowych, jakim była warstwa szlachty pozycja kobiet opierała się na osobistym majątku. Majątek dla kobiety był gwarancją bezpieczeństwa. Był również dla kobiet furtką wolności, a także zapewniał możliwość niezależności. Majątek należący do kobiety, którego mąż hulaka nie mógł przegrać w karty, czy przehulać na alkohol i wydać na uciechy, w tym i inne kobiety był w Rzeczpospolitej szlacheckiej dla kobiet jedyną opoką, gwarancją spokoju, a nierzadko i życia. Kobiety ze stanu szlacheckiego mogły mając majątek czuć się w miarę bezpieczne, bo mąż nie miał dostępu do majątku swoich żon. W

niektórych stosunkowo prymitywnych związkach małżeńskich, z toksycznym, agresywnym mężem, majątek, którego mąż nie mógł ogarnąć był dla kobiety szansą na normalną egzystencję.

Pozycja prawna i materialna kobiet została ukształtowana przez różne typy prawa – zwyczajowego i stanowionego. W XIV i XV w Królestwie Polskim następowało formowanie lokalnych organów demokracji szlacheckiej, czyli sejmików ziemskich i sejmu polskiego, który w drodze ewolucyjnej stał się najważniejszym organem władzy Rzeczypospolitej. Sejm polski uformował się z plenarnej rady królewskiej, obok której zbierał się ogół szlachty uprawnionej do udziału w życiu publicznym. Stąd nazywano go walnym. Początkowo obok szlachty przebywali na niego przedstawiciele mieszczan i kapituł. Kazimierz Wielki, jako pierwszy władca w Królestwie Polskim dążąc do unifikacji kraju rozpoczął proces ujednoczenia prawa zwyczajowego. Nie udało się wprowadzić jednolitego prawa, więc przyjął w statutach wiślicko – piotrkowskich dla każdej z dzielnic osobne regulacje prawa, będące pokłosiem rozbicia dzielnicowego. Normy prawne oparte zostały na polskim prawie zwyczajowym, tradycyjnym, lokalnym sięgającym nierzadko początków państwa polskiego. W XV w. statuty wiślicko – piotrkowskie scalono i ogłoszono drukiem. Były ważnym etapem formowania prawa dla warstwy szlacheckiej, a w tym i pozycji prawno – majątkowej kobiet rodowych, wywodzących się ze stanu szlacheckiego (Bogucka, 1974; Maciszewski, 1969; Roman, 1957)

Jednak śmierć Kazimierza Wielkiego, w wyniku którego tron Królestwa Polskiego stał się tronem elekcyjnym, a następnie ewolucja systemu politycznego za Jagiellonów spowodowała, że mieszczanie nie utrwaliли się w życiu publicznym. Wpływ na to miał także fakt, że ich funkcjonowania nie uregulowano przywilejami ogólnymi, tak jak w przypadku stanu szlacheckiego. Wraz z procesem tworzenia uprzywilejowanego stanu szlacheckiego kształtowana się także pozycja kobiety – szlachcianki – rodowej z warstwy, która zawłaszczała całą przestrzeń życia politycznego i gospodarczej rodzącej się Rzeczypospolitej szlacheckiej. Dziejowe uwarunkowania po bezpotomnej śmierci ostatniego Piasta doprowadziły do przeobrażeń ustrojowych Królestwa Polskiego. Z państwa stanowego Królestwo Polskie przeobrażało się w republikę szlachecką. Śmierć ostatniego z narodowej dynastii Piastów – Kazimierza Wielkiego rozpoczęło nieodwracalny proces upośledzenia ekonomicznej pozycji chłopów i uprzywilejowania szlachty, a więc automatycznie i

zmiany położenia kobiet wywodzących się z tych stanów. Pozycja chłopstwa w państwie Kazimierza Wielkiego była porównywalna do państw zachodu Europy, chłopci, sołtysi byli wolni i zamożni.

Ludwik Węgierski był zdeterminowany chcąc zapewnić tron w Krakowie dla swojej dynastii i poszedł na znaczące ustępstwa wobec szlachty, rozpoczynając proces psucia państwa, czyniąc szlachtę warstwą uprzywilejowaną, co spowodowało w perspektywie powstanie narodu szlacheckiego i w perspektywie erozję systemu politycznego oligarchizację państwa i likwidację Rzeczypospolitej szlacheckiej w 1795 r. Początkiem tego procesu były czasy andegaweńskie. W 1374 r. Ludwik Węgierski w Koszycach nadał szlachcie pierwsze przywileje, by uznali oni nowego następcę tronu – jego córkę – Jadwigę. Podobnie uczynił Władysław Jagiełło ubiegając się o poparcie praw do tronu dla swoich synów (Władysława i Kazimierza). Nadane przez Ludwika Węgierskiego i Jagiełłę przywileje stanowiły podwaliny dla kolejnych praw szlacheckich, który czyniły z stanu szlacheckiego Naród, jedyny mający prawa polityczne i dysponującym prawną przewagą ekonomiczną nad stanami mieszczańskim i chłopskim w Królestwie Polskim przekształcającym się w republikę szlachecką. Wraz z prawami nadawanymi szlachcie, uprzywilejowania pozycji szlachty, jako warstwy, ugruntowywano jednocześnie prawną i majątkową pozycję kobiet – szlachcianek, arystokratek, kobiet wywodzących się z warstw uprzywilejowanych. Ujednolicone prawa dla szlachty opublikowano w 1487 r. łącząc wydany już zakres praw ze statutów wiślicko – piotrkowskich, statutu warckiego z 28 października 1423 r., statutów nieszawskich z 1554 r. będących podstawą szlacheckiej wolności ect. Dla kobiet wywodzących się ze szlachty litewskiej ważne były z kolei statuty litewskie. Była to kodyfikacja prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego, które łączyło w sobie wówczas ziem różnych narodów, w tym podbitej Rusi. Celem Statutu Litewskiego z 1522 r. było ujednolicenie prawa, zarówno w zakresie prawa cywilnego, jak i karnego i przystosowanie prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego do zmieniających się warunków społeczno – politycznych rządzonych przez Zygmunta I Starego. Projekt został przygotowany przez wybitnych prawników wykształconych w zachodnich uczelniach i zatwierdzony przez Zygmunta Starego 29 września 1529 r. na sejmie w Wilnie. Statut odnosił się do wszystkich poddanych stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego – Wilna. Od 1522 r. dotychczasowe przywileje ziemskie nadane ziemiom wchodzącym w skład

Wielkiego Księstwa Litewskiego przez poprzednich książąt litewskich przestały mieć moc wiążącą. Z kolei uprawnienia ziem i zobowiązania książęce, które ograniczały władzę centralną, wielkksiążęcą zostały zachowane. Litwa, tak jak i Królestwo Polskie podążała drogą uprzywilejowania warstwy szlacheckiej i ograniczenia władzy centralnej, królewskiej, która perspektywie doprowadziła do budowy republiki oligarchicznej. Od tego momentu prawo miało być jednakowe w całym państwie. Uregulowane zostały skład i kompetencje głównych organów państwa. Unormowano prawo własności i gwarancje nietykalności osobistej dla szlachty litewskiej, na wzór polski. Statut miał być całościową regulacją ustroju państwa i prawa litewskiego. Był ważny z powodu historycznych tradycji ziem, które wchodziły w skład Litwy (Bogucka, 1974; Maciszewski, 1969; Roman, 1957; Sucheni–Grabowska, 1988; Wyczański, 2001)

Litwa podbiła wcześniej ziemie ruskie, czyli rejony mające wielowiekową tradycję historyczną, wyższą kulturę, grecką tradycję i język wywodzącą się od Bizancjum. Rusowie już w IX w. zaczęli odgrywać ogromną rolę w rejonie Morza Czarnego, co doprowadziło do wojen z Bizancjum. W 860 r. po raz pierwszy zaatakowali stolicę Bizancjum – Konstantynopol – stolicę ówczesnego chrześcijańskiego świata wschodu, części imperium, jaka powstała po upadku antycznego Rzymu. Rusowie zdobyli wówczas wielkie łupy co było wynikiem zaangażowania cesarza Michała III przeciw Arabom. Walki Rusów z Bizancjum wpłynęły na zwyczaje wojskowe Rusi Kijowskiej. Chrześcijaństwo Ruś Kijowska przejęła również od Bizancjum. Pompatyczność, orient, bogactwo formy wpływało na obyczaje, wśród rycerstwa Rusi Kijowskiej i jej elit – książąt. Jarosław I Mądry kontynuował walki z Bizancjum a w 1043 r. zaatakował Konstantynopol. Choć Ruś Kijowska przeżywała swój szczyt rozwoju za Włodzimierza Wielkiego, syna Jarosława Mądrego, to jednak widoczne były już rysy, które doprowadziły do upadku Rusi Kijowskiej. Choć w Rusi Kijowskiej na wzór zachodniej Europy rozwijało się rycerstwo to wraz z upływem czasu wojska ruskie ewoluowały w stylu przepychu wschodu, zarzucając prostotę uzbrojenia rycerstwa zachodu i odchodząc zdecydowanie od tradycji początkowych wypraw Waregów, którzy kładli nacisk na dobrą broń, a żywność i łupy zdobywali na terytorium wroga. Na wzór Bizancjum obozy wojskowe, pochody wojsk Rusi Kijowskiej przemieniły się w pokaz bogactwa. Zabierano na wojenne kampanie, wystawne stroje,

zastawy, służących, konie zastępcze Styl orientu promieniował z Bizancjum. Kultura i język były miały swoje korzenie w Grecji. Rozbicie dzielnicowe Rusi Kijowskiej nie odbiegało od zjawisk, jakie następowały w ówczesnym świecie feudalnym. Było tak i na zachodzie Europy i w Europie środkowej. Rozdrobnienie, walki bratobójcze o władze na Rusi, przepych w wojsku ruskim spowodował początku XIII wieku rosło zagrożenie księstw ruskich ze strony Złotej Ordy. Po klęsce sił rusko-połowieckich w bitwie nad Kałką (1223) Batu – chan podbił wszystkie ziemie ruskie z wyjątkiem księstw Połockiego i Pińskiego oraz Republiki Nowogrodzkiej. W 1240 r. Kijów uznał zwierzchność Mongołów i zaczął opłacać trybut Mongołom. Słabą, rozbitą na dzielnice Ruś podbiła w latach 1240–1392 Litwa, a Księstwo Kijowskie w 1362 r. zostało bezpośrednio wcielona do Litwy. Litwa, jako słabsza kulturowo nacja nigdy nie była w stanie zorganizować pod względem administracyjnym ziem ruskich. Kultura Narodu Ruskiego, jego tradycja promieniała na barbarzyńską, pogańską Litwę. Zbudowanie państwa wokół mniejszości, pogańskich zdobywców – Litwinów było w Ukrainie na ziemiach o wielowiekowej tradycji, o wyżej kulturze, czerpiącej z korzeni świata antycznego, z kultury Grecji, Bizancjum niemożliwe (Kowalczyk, Луцьк 2018; Kowalczyk, Київ 2018).

Następował proces odwrotny, to Litwini ulegali wyższej kulturze ukraińskiej i asymilowali się. Nic więc dziwnego, że statut litewski z 1522 r. został spisany w języku ruskim, który wówczas był zresztą urzędowym językiem kancelarii litewskiej, a następnie dopiero przełożony na łacinę i polski. Statut z 1522 r. łączył prawo zwyczajowe litewskie i ruskie wprowadzając unifikację dla całego państwa, które zasadało się na uprzywilejowaniu szlachty na wzór Królestwa Polskiego. Dla kobiet z warstwy szlacheckiej, z ziem litewskich i ruskich był to niezwykle ważny dokument prawny, gdyż uprawomocniał ich niezależność ekonomiczną, prawo do dysponowania swoim majątkiem niezależnie od woli męża.

Decydujące znaczenie dla kobiet wywodzących się ze stanu szlacheckiego miał więc proces tworzenia się podstaw prawnych całego stanu szlacheckiego – Narodu szlacheckiego, dla którego najważniejszą podstawą były przywileje nadawane przez władców z dynastii nie narodowych, czyli przez Ludwika Węgierskiego z dynastii Andegawenów i Jagiellonów, którzy by zagwarantować rządy nad Wisłą dla swoich następców i tym samym dynastii rozpoczęli nieodwracalny proces uprzywilejowania ekonomicznego i politycznego szlachty (Maciszewski,

1969; Roman, 1957; Sucheni–Grabowska, 1988; Wyczański, 2001, Grała, 2012).

Metody i techniki

Zastosowana została metoda historyczna do ukazania kobiet w przestrzeni społeczno – kulturalnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Konieczne do zobrazowania tego zjawiska i odpowiedzi na pytanie badawcze o przestrzeń społeczno– kulturalnej była analiza szeregu procesów politycznych, ekonomicznych i prawnych, jakie dokonały się w procesie budowy państwa stanowego, republiki szlacheckiej, jak również ukazanie różnic pomiędzy Francją Ancien Régime a Rzeczypospolitą Obojga Narodów.

Przedstawienie głównego materiału badań

O pozycji kobiet zdecydowały rozwiązania prawne, o których w patriarchalnej Rzeczypospolitej szlacheckiej zdecydowali mężczyźni. Było to związane z walką szlachty o większy jej udział w życiu politycznym i gospodarczym. Proces ten zaczął się w XVI w., Szlachta – posiadacze ziemscy zaczęli walczyć o emancypację polityczną i niezależność ekonomiczną stanu – Narodu szlacheckiego. Szlachta zaczęła inicjować działania w kategoriach państwowych. Stała się grupą dominującą w życiu państwa.

W rezultacie obrona praw stanowych za Zygmunta I przybrała formę szerszej akcji zwołania „sejmu sprawiedliwości” i naprawy „prawa pospolitego”. Choć nie udało się tego postulatu szlachcie zrealizować z uwagi na opór króla, to jednak myśl naprawy praw odrodziła się w latach 30–tych XVI w. w postaci ruchu egzekucji praw. Do połowy XVI w. ewolucja systemu demokracji szlacheckiej spowodowała wyraźny wzrost prestiżu sejmu walnego. Stąd też zwolennicy egzekucji praw, walkę o rolę państwa przeprowadzali podczas obrad sejmowych. Wielkim poważaniem wśród posłów cieszyli się posłowie – Piotr i Marcin Zborowscy, wywodzący się z kręgu magnatów, ale reprezentujący interesy szlachty. Stali oni na czele opozycji szlacheckiej, która występowała przeciw królowej Bonie. Bona dla zapewnienia tronu swojemu synowi Zygmuntowi Augustowi, nie cofała się przed przekupstwem, szantażem, rozdawaniem urzędów i dóbr, manipulowała prawem, eksploatowała królewszczyzny, opierała się na magnatach. Wywołało to olbrzymie oburzenie szlachty. Konfrontacja szlachty z dworem królewskim była walką o ustrój Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zborowscy należeli do głównych organizatorów rokосу lwowskiego zwanego „wojną kokosza”.

Byli uważani przez posłów sejmowych, jako obrońcy demokracji szlacheckiej. W walce o przestrzeganie prawa w Rzeczypospolitej pierwszoplanowym celem szlachty było przekształcenie izby poselskiej w reprezentację wolną od wpływu magnatów króla i związanych z nim senatorów. Chciano zahamować dążenia dworu do wzmocnienia władzy. Walka posłów szlacheckich o naprawę praw były walką o nadrzędność prawa pospolitego nad przywilejami jednostkowymi (Sucheni–Grabowska, 1974; Sucheni–Grabowska, 1988; Sucheni–Grabowska, 1996; Maciszewski, 1969, Wyczański, 2001)

„Złoty wiek” przyczynił się do utrwalenia szlacheckiej demokracji. Zdecydowała o tym polityczna aktywizacja szlachty świadomej swoich praw, wynikłych z nadanych praw i konstytucji oraz solidarności stanowej, która doprowadziła do wykształcenia się Narodu szlacheckiego. Polityka Zygmunta Augusta w schyłkowym okresie utrwaliła demokrację szlachecką. Władca zdecydował się na współpracę ze szlachtą. Dalekowzroczność Zygmunta Augusta i dojrzały program naprawy państwa, który wypłynął z izby poselskiej, doprowadził do unii lubelskiej z 1569 r. i powstania Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Zanim jednak powołano do życia Rzeczypospolitej Obojga Narodów, szlachta litewska i ukraińska forsowała zasadę, by przywileje z Korony rozciągnąć na obszar Litwy, wówczas jeszcze obejmujące ziemie ruskie. Szczególnie istotne dla szlachty z Litwy był zmiany prawne dotyczące sądownictwa. Zygmunt August podjął dzieło reformy w momencie gdy przystąpiono do prac nad nową unią pomiędzy Koroną i Litwą. W 1558 roku król powołał do życia drugą komisję. Pierwsza nie zakończyła się kompromisem, gdyż wówczas Zygmunt August, jako księżę litewski nie chciał pozbywać się uprawnień wielkoksiążęcych. Ścisłejsza unia, unia realna wymagała kompromisów, by zatwierdził ją stan rządzący – szlachta z Litwy, i z Korony a więc polska, litewska i ukraińska z na sejmie walnym. Dlatego Zygmunt August musiał wyjść naprzeciw żądaniom szlachty z Wielkiego Księstwa Litewskiego by rozciągnąć na nią przywileje, jakie uzyskała od Jagiellonów szlachta koronna. II Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego został zatwierdzony przywilejem Zygmunta Augusta z 1 lipca 1566 r. i od tego dnia zaczął obowiązywać. Statut regulował kompetencje organów państwowa, a więc władzy wykonawczej i ustawodawczej. Miał charakter konstytucji i zwiększał uprawnienia szlachty, której przedstawiciele – posłowie na sejm musieli w głosowaniu zatwierdzić wypowiedzenie wojny, zgodę na traktat pokojowy

oraz co ważne było dla stanu szlacheckiego nakładać podatków i stanowić nowego ponad to co uchwalone w zakresie prawa. Stało się to w perspektywie dwóch stuleci przyczyna upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów, która skrepowana systemem politycznym stała się bezwolnym tworem w rękach oligarchii magnackiej niezdolną do jakichkolwiek reform, które mogłyby wzmocnić państwo i uchronić od zaborów. Inkorporowano z Korony do Wielkiego Księstwa Litewskiego prawa, związane z dominacją polityczną szlachty jako stanu, przeznaczając szereg urzędów i funkcji państwowych oraz ziemskich, które stan – wykształcający się Naród szlachecki kosztem innych stanów i władcy mógł wyłącznie piastować. Dla stanu, w tym kobiet wywodzących się ze szlachty ważne były zmiany w sądownictwie. II Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego wprowadził na Litwie sądy ziemskie i podkomorskie. Władza sądownicza przeszła w ręce szlachty i wobec uprzywilejowania stanu szlacheckiego oznaczała, że każdy szlachcic podlegał takim samym regulacjom prawnym bez wyjątku. Szlachcianki w zakresie prawa ziemskiego uzyskały prawo do dysponowania swoim majątkiem. Prawo odnosiło się do kobiet z każdej części Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale wyłącznie ze stanu szlacheckiego. W polskim prawie ziemskim, które zostało rozciągnięte na stan szlachecki w Rzeczypospolitej Obojga Narodów po wprowadzeniu II Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego podstawą stosunków majątkowych między małżonkami była zasada rozdzielności majątkowej. Każde z małżonków posiadało swój własny, odrębny majątek. Nie istniały również dobra, które byłyby zaliczane do wspólnoty majątkowej, które byłyby własnością zarówno męża i żony. Zasada ta dotyczyła zarówno dóbr ziemskich, jak i sum pieniężnych oraz ruchomości. Zasada rozdzielności majątkowej małżonków i brak możliwości dziedziczenia po mężu czy żonie były pozostałością dawnego prawa rodowego opartego na więzach krwi. W małżeństwach, w których nie było konfliktów próbowano tą zasadę eliminować poprzez dożywocie, darowizny lub pożyczki, które realnie nie miały miejsca. Działania oparte na fałszywych działaniach prowadziły do skomplikowania już i tak niełatwego w interpretacjach prawa opartego na zwyczajach, wyjątkach i precedensach polskiego prawa ziemskiego. W połączeniu z powolnością polskiego sądownictwa czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów sprawy majątkowe ciągnęły się przez lata i nierzadko toczyły się tak wolno, że przeżywały pozywających przechodząc na kolejne pokolenia. Powodowało to, że ówczesna palestra była grupą zawodową opływającą

w luksusy kosztem toczącej spory majątkowe szlachty. Dlatego też rozdzielność pod względem formalnym była niwelowana zasadą dożywocia. Zasada dożywocia oznaczała, że po śmierci jednego z małżonków wdowiec lub wdowa będą mieć prawo dożywotniego użytkowania dóbr i rzeczy po zmarłym czy zmarłej. W żadnym razie jednak nie dziedziczyli dóbr po małżonku. Dlatego niezwykle ważne było, by przed zawarciem małżeństwa podpisać intercyzę majątkową, czyli umowę, w której określano przede wszystkim wysokość posagu, termin i sposób jego wypłacenia, termin i miejsce ślubu oraz sposoby zabezpieczenia majątkowej i prawnej sytuacji żony. Stronami byli zwykle rodzice młodych, choć zdarzało się, że kontrakt podpisywał czasem też pan młody. Umowę podpisywali niekiedy sami przyszli małżonkowie, zwłaszcza gdy mieli już swoje lata, byli po pewnych przejściach życiowych, a dotyczyło to przypadku, gdy panna młoda była wdową. Dlatego to majątek kobiety był zabezpieczeniem jej wolności. W intercyzie posag wniesiony przez żonę do małżeństwa zapisano na dobrach męża, dołączając kwotę wyznaczoną przez rodziców, czy też prawnych opiekunów panny młodej odpowiadającą wartości wniesionego wiana. Połączone kwoty stanowiły zabezpieczenie majątkowej pozycji kobiety na wypadek owdowienia. Była to oprawa. Mąż zobowiązany był do tzw. oprawy posagu, czyli zapisania sum posagu i wiana żonie na połowie swych dóbr. Taki zapis musiał być wniesiony do ksiąg ziemskich lub później grodzkich. dopełnieniem tych wszystkich formalności było wspomniane już wcześniej tzw. dożywocie które zapewniało temu z małżonków, który przeżył drugiego, korzystanie z majątku po zmarłym do końca swego życia. Polskie prawo ziemskie czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów umacniało pozycję prawną i majątkową samodzielność kobiety. Jednak należy to wyartykułować, że w istocie patriarchalnym Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie chodziło o obronę praw i pozycji ekonomicznej kobiet, ale o interesy rodu, z którego pochodziła. Rozdzielność majątkowa małżonków miały gwarantować interesy rodu, że w wypadku bezpotomnej śmierci kobiety jej majątek wróci do rodu – rodziców, braci, czy krewnych. By kobietę uchronić przed wymuszaniem na niej niekorzystnych decyzji majątkowych, prawo przewidywało, że ważne transakcje i akty prawne mogła ona podejmować tylko w obecności dwóch krewnych z linii ojczyściej. Choć ta zasada jeszcze wyraziściej wyrażająca patriarchalne stosunki gwarantowały kobiecie silną pozycję w małżeństwie. Pełnię cywilnych i majątkowych praw zyskiwała jednak

dopiero wdowa, traktowana często przez prawo ziemskie, a nawet publiczne, jak mężczyzna. Warto zaakcentować, że na Litwie II Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego zabraniał kobietom wychodzącym za mąż za mieszkańca Korony posiadania posagu w postaci dóbr nieruchomości, jednakże zostało to wycofano tą zasadę w III Statucie Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 r., jako niezgodną z założeniami unii realnej z 1569 r. tworzącą Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Do małżonka należał zarząd nad dobrami małżonki, ale nie mógł ich zadłużać, zbywać, a dochód z nich w myśl prawa powinien przekazywać swej prawnej oblubienicy. W przypadku śmierci żony, posag przypadał jej spadkobiercom i gdyby mąż lub jego spadkobiercy zwlekali z jego przekazaniem – spadkobiercy zmarłej kobiety mieli prawo przejąć dobra oprawne i użytkować je tak długo, aż otrzymają posag zmarłej kobiety. W realiach prowadziło to do sporów, które nie zawsze kończyły się na ławie sądowej i gażami dla opływającej w zbytki staropolskiej palestry, ale kończyło się zajazdami i przelewem krwi. Dla wdowy niezwykle istotne dla jej pozycji społecznej, ekonomicznej było dożywocie. Umowa dawała kobiecie, bądź mężczyźnie, ale przeciętna długość życia kobiety była zdecydowanie dłuższa, więc w większym stopniu dotyczyło to kobiet prawo do użytkowania swoich dóbr dziedzicznych do końca życia, pod warunkiem, że owdowiała strona nie zdecydowała się na kolejne małżeństwo. Oznaczało to, że w chwili śmierci męża wdowa otrzymywała prawo do dożywotniego dysponowania jego wszystkimi dobrami, w tym także nieruchomościami. Zabezpieczeniem dla wdowy były królewszczyzny, które mężczyźni otrzymywali od władcy w dożywotnie użytkowanie, a następnie przekazywali swym żonom za pomocą stosownego zapisu zwanego *ius communicativum* (Sucheni–Grabowska, 1974; Sucheni–Grabowska, 1988; Sucheni–Grabowska, 1996; Wyczański, 1991; Wyczański, 2001; Grała, 2012; Pielas, 2008, Pielas, 2013)

W XVI i XVII wieku w toku permanentnych wojen głównie obronnych, jakie prowadziła Rzeczpospolita szlachecka z Moskwą, Portą, Szwecją dotyczyło to zarówno szlachty średniej, jak i magnatów. Jednak schyłek XVII w. i czasy saskie, upadek znaczenia państwa, degrengolada systemu republiki szlacheckiej powodował, że dotyczyło to głównie oligarchii magnackiej. W rezultacie w Rzeczpospolitą Obojga Narodów w wyniku prawa, które realnie służyło utrzymaniu statusu majątkowego rodów, by nie doprowadzić w wyniku małżeństw do zmniejszenia ich substancji majątkowej, a tym samym osłabienia znaczenia, to pozycja

społeczna i majątkowa kobiety, zamężnej kobiety została zagwarantowana. Jednak w Rzeczypospolitej szlacheckiej różnorodność prawna zmuszało niejednokrotnie szlachcianki ale nierzadko i magnatki, do zaakceptowania kurateli ze strony rady opiekunów, stąd też rady rodzinne, bądź też długoletnie dochodzenie swych praw do spadku przed sądem. Dlatego ważne było by wyznaczeni opiekunowie, będący egzekutorami testamentu byli prawymi ludźmi. Historia zna przypadki, że od tego zależał los kobiety. Dodać przy tym należy, że nawet po upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów rady rodzinne ogrywały ogromną rolę. Było tak w przypadku Marianny Steckiej z domu Morsztyn. Arystokratka wyszła za znanego generała Karola Otto Kniaziewicza mając córkę z poprzedniego małżeństwa Aleksandrę Stecką, jej przedwczesna śmierć spowodował spory majątkowe. Fakt, że rada rodzinna poprosiła by to Karol Otto Kniaziewicz jej przewodniczył. Uchronił majątek należny Aleksandrze Steckiej, która gdy osiągnęła pełnoletniość i wyszła za mąż za Michała Gedeona Hieronima Radziwiłła herbu Trąby nie zapomniała tego Kniaziewiczowi i wspierała go gdy był na emigracji w Saksonii a następnie we Francji (Kowalczyk, 2017, Kowalczyk, 2019).

W przypadku gdy mąż nie pozostawił testamentu, istniała możliwość przejęcia majątku na zasadzie dziedziczenia beztestamentowego, które określało prawo spadkowe. Zgodnie z jego zasadami wdowa miała prawo do dziedziczenia dóbr, jednakże zobowiązana do przejęcia długów, czy zobowiązań zaciągniętych na dobrach ziemskich przed spadkodawcę, a więc i wszelkiego rodzaju. Były to przede wszystkim długi ciążące na danych dobrach, zapisy dożywocia, oprawy wdowie, czy też obowiązek wyposażenia sióstr. Warto także zaznaczyć, że III Status Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 r. uposażał kobiety nieposiadające majątku. Otóż przyznawał małżonkom nieposiadającym majątku po śmierci męża (jeśli nie było rozporządzenia testamentowego) – trzecią część pozostawionego majątku, dzieciom zaś dwie części. Natomiast małżeństwo nie doczekało się potomstwa – wdowa otrzymywała całość majątku. Wdowy, które po śmierci męża zyskała pełnię praw cywilnych i majątkowych mogła wykupywać zastawy, dzierżawić dobra, spłacać długi i co ważne, przed sądami miały prawo i z niego korzystały, stawiając się samodzielnie bez mężczyzny opiekuna majątku, czy męskich członków rodu. W rezultacie w myśl prawa wdowa łamała patriarchalne stosunki panujące w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wdowa miała prawo oprócz zapisów z intercyzy miała również prawo do dziedziczenia majątku po

mężu na podstawie testamentu zmarłego. W rezultacie dla kobiety, dla jej pozycji społecznej i majątkowej, w przypadku śmierci partnera najważniejszą sprawą było uregulowanie dożywocia i oprawy wdowiej po spadkodawcy. Rodziny wydając młode dziewczęta za mąż dbały o dokładne uregulowanie tych kwestii. Od tego zależał byt kobiety, jej pozycja i interesy rody. W przypadku nieco bardziej doświadczonych życiem kobiet, nie pierwszej młodości, te kwestie były pilnowane przez same kobiety, które wychodziły za mąż. Rozwiązywano wszelkie kwestie za pomocą odpowiednich zapisów odnotowywanych w dokumentach podziałowych lub też w stosownych ugodach i komplancjach zawieranych z wdowami – matkami. Wdowy uczestniczyły w podziałach dóbr ziemskich dokonywanych przez synów lub córki, co wynikało z zapisanych prawem podziałom, jak również z powodu opieki nad nieletnimi (Sucheni–Grabowska, 1974; Sucheni–Grabowska, 1988; Sucheni–Grabowska, 1996; Maciszewski, 1969, Wyczański, 2001, Dubas–Urwanowicz, 2015; Kicińska, 2020).

Swoboda ekonomiczna i prawna, a tym samym pozycja społeczna powodowała, że skutkowało tym, że wdowy rezygnowały z kolejnego zamążpójścia, decydując się na samodzielne stanowienie o własnym losie. Była to jednak przysłowiowa złota klatka, bo po śmierci męża opiekę nad owdowiałą żoną i osieroconymi dziećmi przejmował najczęściej męski opiekun wyznaczony przez męża, chyba że w zapisach ten przed śmiercią zdecydował inaczej lub też owdowiała była w stanie udowodnić, że samodzielny zarząd majątkiem i opieka nad potomstwem nie była dla niej problemem. Podobnie było w prawie litewskim, gdzie wdowy uzyskały pełnię praw cywilnych oraz prawo do samodzielnego podejmowania decyzji w kwestii swego majątku, ale bardzo często zdarzało się, że z własnej woli zabiegały o opiekuna, który miał je chronić i doradzać im we wszelakich kwestiach. Natomiast kobiety, które zdecydowały się na samodzielność i z powodzeniem prowadziły działalność gospodarczą, posiadały w społeczeństwie litewskim status tzw. *femme sole*, czyli kobiety samotnej.

Uwarunkowania, które wynikały z faktu, że kobiety nawet po owdowieniu nie decydowały się korzystać z wolności, jakie gwarantowało im prawo. Było to wynikiem wychowania dziewcząt z rodzin szlacheckich. Szlachcianki były wychowywane, jako istoty uległe i bierne, których życiową aspiracją miała być rola posłusznej, wiernej żony, zapobiegliwej gospodyni i opiekuńczej matki. Produktywność w

małżeństwie miało być bardzo ważnym argumentem do zamążpójścia. Dlatego też przed zamążpójściem życie młodych kobiet szlachecek koncentrowało się w domu pod okiem matki. Był to element patriarchalnego systemu i roli kobiety, jaką pełniła w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podstawą funkcjonowania kobiety w przestrzeni społecznej było legalnie zawarte małżeństwo. Dlatego poprzedzały je skomplikowane rozmowy i negocjacje obu zainteresowanych rodzin. Był to swoisty kontrakt rodów, a kobieta była jego tłem. Jednak ochronić majątek rodu, a tym samym i kobietę w przypadku nieodpowiedzialnego męża, despoty, hazardzisty, alkoholika, tak dokładnie konstruowano zapisy intercyzy. Zasada była jedna nikt tak nie ochroni kobietę, jak niezależność majątkowa i niemożność przez męża korzystania z majątku należące do żony. Pełną niezależność finansową, możliwość samostanowienia o sobie, a tym samym pozycję w drabinie społecznej kobiety zyskiwały dopiero po śmierci męża. Jednak nie wszystkie kobiety miały w sobie ducha niezależności i chciały korzystać z samodzielności. Wpływ miało wspomniane wychowanie, rolę, jaką pełniła kobieta w związku oraz naciski środowiskowe na rychłe kolejne zamążpójście. W patriarchalnej Rzeczypospolitej szlacheckiej niezależne wdowy były ofiarami fałszywych ocen, złych języków. Środowisko akceptowało małżeństwo, a nie samotną kobietę, zwłaszcza taką, która doskonale radziła sobie w życiu bez mężczyzny. Wpływ na pozycję kobiet miał system polityczny oraz silna rola Kościoła Katolickiego (Pielas, 2013; Pielas, 2015; Dubas–Urwanowicz, 2015; Kicińska, 2020; Kot, t. 1, 1994).

W Rzeczypospolitej szlacheckiej ewolucja systemu politycznego doprowadziła do tego, że wzrosła rola szlachcica, który miał decydujący udział w życiu politycznym państwa w ramach ustroju demokratycznego. W Rzeczypospolitej Obojga Narodów szlachcic miał decydujący udział w życiu politycznym państwa. Na sejmach, sejmikach dysputy polityczne odgrywały ogromną rolę. I zdominowane były przez mężczyzn. Nie istniały, tak jak we Francji Ancien Régime na których wzorowały się szlacheckie i magnackie elity Rzeczypospolitej szlacheckiej inne formy komunikacji społeczno – kulturowej. Nie było przestrzeni by kobiety mogły zaistnieć, poza dworem, w którym żyły razem ze swoim mężem, rodziną, rodzicami, opiekunami, służbą. Niezależne wdowy również nie miały szans na komunikacje z kobietami swojego stanu. W Rzeczypospolitej szlacheckiej było to możliwe tylko na salonach arystokracji, bądź na dworze króla, czy wysoko postawionych magnatów

pełniących funkcje publiczne, bogatej oligarchicznej magnaterii. Jednak dwory w Rzeczypospolitej były wyalienowane, a wszystko koncentrowało się w Warszawie, zwłaszcza w okresie renesansu kultury oświeceniowej za Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pozycja kobiet i przestrzeń do ich rozwoju to problem wieloaspektowy. Pozycja Francji Ancien Régime, jako absolutystycznego mocarstwa została ugruntowana po wojnach religijnych przez kolejnych Burbonów – Henryka IV, Ludwika XIII i Ludwika XIV. Henryk IV zdając sobie sprawę z pozycji Kościoła katolickiego przeszedł na katolicyzm słusznie stwierdzając, że "Paryż wart jest mszy" (Zamoyski, 1994; Timmermans, 2005; Zimmerman, 2013; Craveri, 2009).

We Francji Ancien Régime przyjęto zasadę, że potencjał przemysłowy kraju jest siłą państwa, dlatego rozwój absolutystycznego państwa z dominującą rolą władcy szedł w parze z merkantylizmem gospodarczym. Silny system podatkowy, kreowanie własnej produkcji manufakturowej w kraju, eksploatacja i monopolizacja źródeł kopalnych, kruszców, jako motorów napędzających gospodarkę, ekspansja eksportu na obce rynki. Jednocześnie szło to w parze z budowa potęgi morskiej, floty, utrzymaniu koloni w różnych częściach świata i budowie stałej silnej armii. Ludwik XIV by zbudować nowoczesną armię zorganizowaną w jednostki taktyczne oparte o bataliony, brygady, armie, dysponujące silnym wsparciem artylerii oraz oddziałami saperów, inżynierów i minierów musiał złamać partykularne interesy prowincji, rodów arystokratycznych i samowolę dowódców, którzy nie rozumieli wizji Króla Słońce. Armia uzyskała silne podstawy operacyjne. Zbudowano pierścień fortyfikacji chroniących granice Francji Ancien Régime zwany systemem Vauban' a od nazwiska jego twórcy głównego inżyniera fortec, marszałka polowego Sébastien le Prestre de Vauban'a. W rezultacie reform wojskowych i gospodarczych Francji Ancien Régime stała się największym mocarstwem w Europie. Zawdzięczała to potędze swojej armii oraz sile gospodarki (Cronin, 1990; Magdziarz, 2004; Monsaigneon, 2007).

W absolutystycznej Francji Ancien Régime znaczenie polityczne szlachty malało, a władza skumulowana była w prerogatywach króla i ściśle podporządkowanego mu aparatu państwowego. Elita szlachecka znajdowała swoją przestrzeń z dala od dworu, w prywatnych domach i wystawnych pałacach, gdzie spędzała najwięcej czasu. W tej nowo powstającej przestrzeni społeczno – kulturalnej, w której kierowano się dobrymi manierami, a nie sztywną etykietą będącą odzwierciedleniem Wersalu i Króla Słońce, swoje miejsce znalazły kobiety nie tylko z

wyższych sfer. Absolutyzm Burbonów, a zwłaszcza Króla Słońce i sukcesywnie odsuwanie szlachty od sfer publicznych i państwowych, których piastowania zależało wyłącznie od woli króla, połączone z likwidacją znaczenia prowincji i rodów szlacheckich umocowanych w tradycji i majątkach, niewątpliwie wpłynęło na awans społeczny kobiet. Salony prowadzone przez kobiety były miejscem prywatnym, gdzie spotykało się grono wybranych i najczęściej zaufanych osób, których głównym zajęciem była konwersacja, dyskusja. Salon był przestrzenią kulturalnej komunikacji dla kobiet. Podejmowano w nim dyskusję o literaturze, kulturze, nauce, ale też modzie. Kobiety poznawały w nich wielką literaturę, sztukę i naukę, obcując z intelektualistami, wykształconymi mężczyznami, dzięki czemu mogły się realizować, rozwijać, kształtować aspiracje intelektualne. Salon stał się miejscem, gdzie dyskutowano nad utworami, promowano ulubionych autorów, gdzie kobiety wyrabiały swoje opinie o kulturze, literaturze i sztuce. Odbywały się w nich zabawy towarzyskie, koncerty, czy balety. Salony otworzyły dla kobiet sfery niezależności na wielu płaszczyznach (Duchêne, 2004, Zimmerman, 2013; Offen, 2017).

We Francji Ancien Régime Paryż stał się miejscem rywalizacji o intelektualną wolność. Niezależne życie intelektualne kreowane w prywatnych salonach zderzyło się z machiną absolutyzmu. Burbonowie uznali, że niezależność w literaturze, nauce, sztuce, w naukach teatralnych jest groźna dla reżimu i kreowanej przez nią ideologii. Zaczęli proces powoływania do życia Akademii, mającymi modelować gusty zgodnymi z interesami reżimu. I tak w 1634 r. działalność rozpoczęła Akademia Francuska, w 1648 r. Królewska Akademia Malarstwa i Rzeźby, w 1661 r. Akademia Tańca, w 1666 r. Akademia Nauk, w 1669 r. Akademia Muzyki, a w 1671 r. Akademia Architektury. Burbonowie dążyli do centralizacji życia intelektualnego i artystycznego, skoncentrowaniu jej na Paryżu. Paryż miał przekształcić stać się największy rynek kształtującym potrzeby duchowe, modę na literaturę, naukę i sztukę zgodnie z propagowaną ideologią przez Francję Ancien Régime. W Akademiach nadzorowanych przez urzędników reżimu nie było przestrzeni na prowadzenie niezależnej nauki, sztuki, literatury. Mieli ją kreować mężczyźni i realizowały cele reżimu Burbonów. Niezależność kobiety była zagrożeniem dla reżimu Francji Ancien Régime.

Pomimo centralizacji kultury, nauki, literatury, sztuki przez reżimu Burbonów prywatne salony przetrwały. Salony, spotkania towarzysko–

literackie stały się kosmopolityczne. Kobiety nadal kreowały spotkania, ale dużo większą rolę zaczęli odgrywać mężczyźni, wywodzący się również z innych stanów społecznych niżli szlachta oraz cudzoziemcy.

We Francji Ancien Régime rozwój salonów przyczynił się do większej świadomości kobiet, które miały widziały zmian, powszechności edukacji dla kobiet, większych praw, równości na uczelniach i w relacjach małżeńskich. Wpływ na to miało kosmopolityczna edukacja Francji Ancien Régime, świadomość najbardziej oświeconych kobiet, liderek – pisarek, literatek, poetek wywodzących się nie zawsze z arystokracji mających już ugruntowane oczekiwania i nie akceptujących patriarchalnego modelu życia, narzuconego przez kościół katolicki, ostoje reżim Francji Ancien Régime i Burbonów. Idee, prądy umysłowe, kultura znad Sekwany wpłynęła na rozwój francuskiego rynku prasowego. Rynek czasopism dla kobiet był duży, bo Paryż to był główny i najbardziej liberalny rynek Francji Ancien Régime. W rezultacie szczególnie w Paryżu tendencje do przełamywania barier obyczajowych były bardzo szerokie. Obyczajowość, kanony zamykające kobiety w okowach, kajdanach narzuconych przez religię i reżim królewski tak jak w środowiskach państw feudalnych nie odgrywał w stolicy Francji Ancien Régime dużej roli. Kobiety nie tylko z wyższych sfer miały liberalne poglądy, co również stymulowała przedrewolucyjna kosmopolityczna edukacja Francji Ancien Régim (Kot, 1994; Offen, 2000; (Duchêne, 2004, Zimmerman, 2013; Offen, 2017).

Stąd też paryski rynek pism dla kobiet był pojemny. Znanym i popularnym pismem dla kobiet był „Journal des Dames” wydawany z przerwami od 1759 r. do 1778 r. Założył go Thorel de Campigneulles. W jego intencji miał dostarczać rozrywki znudzonym damom z sfer wyższych. W taki sposób redagowany i ukierunkowany na potrzeby francuskich dam „Journal des Dames” nie utrzymał się jednak zbyt długo. W okresie od października 1761 r. do kwietnia 1763 r. jej redaktorem została Madame de Beaumer. „Journal des Dames” stał się wówczas trybuną feministycznych poglądów redaktorki. Na łamach pisma zaczęto lansować wówczas hasła równouprawnienia, sprawiedliwości społecznej, tolerancji religijnej, antywojenną retoryka, pacyfizm zaczął wybrzmiewać w prezentowanych tekstach. Madame de Beaumer eksponowała potrzebę, wręcz konieczność edukacji kobiet. Powszechne wykształcenie kobiet miało być podstawą ich niezależności, otworzyć im szansę na niezależność od mężczyzn i patriarchalnego systemu, dać szansę na kreowanie swojego życia i

możliwość dokonywania wyborów. Prezentowała sylwetki niezależnych kobiet, pisarek, utworów literackich łamiących ówczesne kanony roli kobiety wpisanej w patriarchalny system społeczny. Ukazywała trud życia kobiet zależnych od mężczyzn, tkwiących przez nierzadko całe życie w swoistym domowym więźniu. Publikowała obszernie fragmenty m.in. utworów Marie de Gournay znanej pisarki francuskiej przełomu epoki renesansu i baroku m.in. *Égalité des hommes et des femmes*, *Grief des dames*, *Le Promenoir de M. de Montaigne qui ryse de l'amour dans l'œuvre de Plutarque*. Publikowane na łamach „Journal des Dames” treści przez Madame de Beaumer były niezgodne z interesami reżimu Francji Ancien Régime – absolutystycznych rządów Ludwika XV. Reżim Burbonów nie akceptował feminizmu, nowoczesnych poglądów na rolę kobiety, jej potrzeby, prawo do edukacji, realizację aspiracji zawodowych, wyrwanie się z okowów roli żony i matki, jaką firmowała uprzywilejowana hierarchia Kościoła katolickiego i dlatego by wyciszyć wywrotowe pismo do gry wkroczyła cenzura, a Madame de Beaumer musiała salwować się ucieczką poza granicę Francji do Holandii, by nie trafić do Bastylii (Censer, Popkin, 1987, Gelbrat, 1987, Offen, 2000; Offen, 2017).

Reżim Burbonów wyznaczył wówczas na redaktora „Journal des Dames” Barnabé Farmiana Durosoy’a dziennikarza, który miał przywrócić ton pisma zgodny z wolą Francji Ancien Régime. Choć Barnabé Farmian Durosoy nie był długo redaktorem „Journal des Dames”, to w piśmie zarzucono tematykę feministyczną, zaprzestano publikować hasła walki o równouprawnienia kobiet i mężczyzn zapychając rubryki modą. Sam Barnabé Farmian Durosoy w 1789 r. założył rojalistyczny dziennik „Gazette de Paris” i po opublikowaniu manifestu brunszwickiego z 25 lipca 1792 r. przypisywana ówczesnemu wodzowi inwazyjnej armii pruskiej Karlowi Wilhelmowi Ferdinandowi von Braunschweig–Wolfenbüttele, mającemu zastraszyć mieszkańców Paryża, aresztowany i jako pierwszy dziennikarz stracony na szafocie przez reżim jakobinów (Gelbrat, 1987; Coudart, 2000; Kowalczyk, 2022).

Dużą rolę w zapewnianiu przestrzeni kulturalnej kobiet i kreowania nowatorskich treści związanych z równouprawnieniem, z prawem do stanowienia o sobie we Francji Ancien Régime odegrał Jean Antoine Nicolas Caritat markiz de Condorcet, francuski polityk z czasów Ludwika XVI i początków Rewolucji Francuskiej. Arystokrata, człowiek otwartego umysłu, zwolennik reform społecznych i politycznych, liberał, w tym zwolennik liberalizmu ekonomicznego, uczeń encyklopedysty – Jeana Le Rond

d'Alembert'a, członek Akademii Francuskiej, głoszący powszechną i bezpłatną edukację, zwolennik upowszechniania wśród wszystkich warstw społecznych, wśród trzeciego stanu klasycznego języka francuskiego. Zwolennik podporządkowanie władzy konstytucji, przeciwnik niewolnictwa i gorący orędownik równouprawnienia kobiet. Karierę w polityce, rozpoczął wraz z dojściem do władzy Ludwika XVI. Nowy władca ulegając wpływom dworskich koterii pozbył się ostatniego Generalnego Inspektora Finansów, z czasów Ludwika XV, zasłużonego Josepha Marie Terray'a, który rozpoczął reformę finansów państwa pozostającą w kryzysie od czasów śmierci króla Słońce – Ludwika XIV. Wraz z Anne Robertem Jacques'em Turgot przystąpił do naprawy finansów państwa. Podobnie jak, Jacques Turgot rozpoczął karierę w Generalnym Inspektoracie Finansów. Gorąco popierał próbę Jacques Turgot nałożenia podatków na stany uprzywilejowane na kler, szlachtę i arystokrację. ograniczenie wydatków dworskich oraz reformy w duchu kapitalistycznym, by ożywić rynek liberalnymi reformami: zniesienie przeprowadzenie reform takich jak: swoboda handlu zbożem, zniesienie ograniczeń cechowych, zamiana tzw. naturalnego podatku drogowego wywodzącego się z czasów głębokiego feudalizmu szarwarku chłopskiego na pieniężny podatek drogowy. Nicolas Caritat markiz de Condorcet był niezwykle popularny w szeroko rozumianym społeczeństwie, zarówno wśród środowisk postępowych, jak i wśród soli stanu trzeciego –czyli ludu Paryża, gdyż postulował konieczność obniżenia cen na żywość, na zboża, dążył do zbitcia inflacji poprzez wprowadzenie liberalnego obrotu w handlu produktami rolnymi, w głównie zbożem. Apelował, że koniecznością jest jednocześnie redukcja deficytu i zbilansowania budżetu. Postulował także, by poszerzyć możliwość kredytowania wewnętrznego inicjatyw gospodarczych, by zwiększyć konkurencyjność na rynku i obniżyć ceny produktów żywnościowych pierwszej potrzeby dla ludu Paryża. W tym celu chciał by La Caisse d'Escompte, założona przez Isaac'a Panchaud'a finansowała nie tylko ogromny dług królewski, ale i prywatny biznes. By to uczynić należało zlikwidować ogromny dług królewski, bo La Caisse d'Escompte była zainteresowana finansowaniem w bezpieczny dług państwowy gwarantowany przez reżim Burbonów, niż w niepewną działalność finansowo –handlową prywatnych podmiotów gospodarczych. W ówczesnej kryzysowej sytuacji we Francji i w samym Paryżu były to bardzo popularne hasła, które trafiały do ludu i Nicolas Caritat markiz de Condorcet był chyba jednym z popularniejszych polityków cieszący się sympatią wielu środowisk, w tym prostego ludu. Uwzględniając, że był on

zwolennikiem powszechnej i bezpłatnej edukacji dla wszystkich, przeciwnikiem niewolnictwa, był nawet przewodniczącym Towarzystwa Przyjaciół Czarnych, które dążyło do zniesienia we Francji niewolnictwa, przeciwnikiem kary śmierci oraz gorącym orędownikiem pełnego równouprawnienia kobiet. W momencie wybuchu Rewolucji Francuskiej stał się zwolennikiem monarchii konstytucyjnej i znalazł się wśród żyrondistów. Postulował przyznanie kobietom czynnego prawa wyborczego, co było rewolucyjnym postulatem nawet, jak na czas przełomu, jakim we Francja była Rewolucja. W 1793 r. został odsunięty od władzy wraz z żyrondistami i uznany za wroga ludu. W kwietniu 1794 r. aresztowany i zamordowany w celi przed przeciwników politycznych. Mord był wynikiem obaw przed publiczną egzekucją, gdyż obywatel Nicolas Caritat był niezwykle popularny wśród ludu Paryża, a zwłaszcza wśród kobiet. Przeciwników, w tym tych, którzy byli wrogi wobec otwartego umysłu Nicolas'a Caritat'a, postulującego równe prawa dla kobiet, paraliżowała możliwość uwolnienia przez lud i uczynienia z niego trybuna ludu, trybuna kobiet. W rezultacie najłatwiejszą metodą był skryty mord. Obywatel Nicolas Caritat, za Francji Ancien Régime Nicolas Caritat markiz de Condorcet walczący o prawa kobiet, o należne kobietom równouprawnienie, ikona pierwszej fali feminizmu nad Sekwaną skończył skrycie zamordowany (Kaplan, 1976; Rendal, 1985; E. Badinter, R. Badinter, 1988; Landes, 1988).

Rozwój czasopiśmiennictwa kobiecego we Francji Ancien Régime był wyrazem wzrostu świadomości kobiet. Był to długotrwały proces ewolucji. We Francji Ancien Régime pomimo silnego absolutyzmu Burbonów i równie silnej pozycji Kościoła katolickiego powstało pole komunikacji społeczno – kulturowej kobiet. Kobiety z wyższych sfer organizując spotkania towarzysko–literackie w prywatnych salonach tworzyły pole dysputy o literaturze, sztuce, kulturze, nauce. Kosmopolityczna edukacja we Francji Ancien Régime sprzyjała temu, że francuskie kobiety z wyższych sfer zaczęły być świadome swojej roli. Mogły się realizować, rozwijać intelektualnie, poszerzać swoje zainteresowania. Nastąpiła emancypacja intelektualna, którą kreowały spotkania towarzysko–literackie. Salony stały się zinstytucjonalizowaną formą życia literackiego i kulturalnego kobiet. Wykształciło to wśród kobiet świadomość konieczności zmian patriarchalnego systemu i równouprawnienia. Wymiana myśli między kobietami a mężczyznami, intelektualistami spowodowała, że druga połowa XVIII stulecia to początek haseł feministycznych, równouprawnienia mężczyzn i kobiet,

większych praw dla kobiet. Szło to w parze z rozwojem rynku prasowego i pismami nakierowanymi na potrzeby kobiet, w których lansowano również hasła równouprawnienia.

W Rzeczypospolitej szlacheckiej pozycja, jaką uzyskały kobiety we Francji Ancien Régime była nie do pomyślenia. Kobieta była zamknięta w dworze i nie miała szans na intelektualny rozwój. Wtłoczona w patriarchalny system panujący w Rzeczypospolitej szlacheckiej uzyskiwała niezależność dopiero, jako wdowa. Wychowanie polegało na przygotowaniu do życia w małżeństwie uświęconego sakramentem małżeńskim. Nie były organizowane jakiegokolwiek spotkania towarzysko – literackie, na wzór francuskich salonów. Oczywiście polskie arystokratki brały wzór z Francji Ancien Régime funkcjonowały na dworze królewskim, bądź na dworach magnackich. Jednak nie pełniły takiej roli, jak kobiety we Francji Ancien Régime. Choć na dworach magnackich przebywali znani intelektualiści, to damom przypadała rola przedmiotowa. Organizowano dla nich bankiety, zabawy, bale, przedstawienia teatralne, a nawet szeroko zakrojone polowania to jednak nie miały możliwości prowadzić dysputy, podejmować tematów z literatury, nauki, sztuki. Były wyalienowane od możliwości rozwoju intelektualnego. Podobnie w przypadku spotkań szlachty w dworach. Szlachta bardzo chętnie spotykała się, ale owe przestrzeń komunikacji była bardzo ograniczona, rzecz można prosta.. Koncentrowała się na różnego rodzaju rozrywkach, tańcach, śpiewach, przeróżnych formach biesiadowania, różnorodnych grach i zabawach, w których aktywnie uczestniczyły szlachcianki. Literaturę się zajmowano, ale w formie odsłuchowej nie podejmując żadnych dysput, czy polemik rozwijających zdolności poznawcze, pozwalającym kobietom na realizację swoich zainteresowań, pogłębienie wiedzy. System polityczny Rzeczypospolitej szlacheckiej kształtował sytuację kobiet. Ośrodki władzy ustawodawczej sejm, sejmiki, gdzie szlachta była nadreprezentowana, jako stan wybrany, Naród szlachecki, były miejscem gdzie prowadzono dysputy o ustroju. Były to instytucje zarezerwowane dla mężczyzn. Kobiety nie miały szans na aktywność intelektualną, na rozwijanie swoich zainteresowań, na angażowanie się na forum publicznym w sprawy państwa, na działalność polityczną. Rola kobiety w Rzeczypospolitej szlacheckiej była inna, niżli we Francji Ancien Régime. Kobieta z uwagi na upośledzenie przez parochialny system była wyłączona z konwersacji na powyższe tematy. Szlachcie nie zależało na zdaniu kobiet. Tematy polityczne, sprawy publiczne, tzw. męskie, czy też

sprośne historie, jakie często podejmowano podczas spotkań w dworach kobiety ani słuchać nie mogły, ani też brać udziału w dyskursie również. Kobieta w Rzeczypospolitej szlacheckiej nie miała szans na emancypację intelektualną (Dziechcińska, 1994; Craveri, 2009).

System gospodarczy Rzeczypospolitej szlacheckiej, otwarta gospodarka, która gwarantowała szlachcie wyższe dochody ze sprzedaży dóbr wytworzonych w folwarkach i lasach (zboże, potaż) słabość mieszczaństwa, gospodarka ekstensywna, folwarczna, która podporządkowała inne stany interesom szlachty powodowała, że kobiety rzadko miały się pisarstwa. Dwory stanowiły rozrzucone ośrodki, które nie miały więzi kulturowych. Komunikacja i przestrzeń do dyskursu nie staniała. Kobiety miały utrudniony dostęp do książek, chyba że z bibliotek prywatnych, na które było stać albo magnatów, albo bogatą szlachtę, w rezultacie nie podejmowały prób pisarskich na taką skalę jak to miało miejsce we Francji Ancien Régime. Nie miały też motywacji, gdyż o wydrukowaniu ich dzieła nikt nie myślał. Pamiętniki pisała tylko grupa najbardziej oświeconych szlachcianek, można rzecz arystokratek. Nadto środowiskowe patriarchalne przyporządkowanie przez mężczyzn ze stanu szlacheckiego kobiet, jako istot z natury podporządkowanych mężczyźnie nie dawało możliwości rozwoju i realizacji swoich pasji. Kobiety nie uczestniczyły w dyskusjach na temat konkretnego dzieła literackiego, gdyż mężczyźni nie prowadzili takich dysput podczas spotkań i zjazdów we dworach.

Wnioski

Rola kobiety w Rzeczypospolitej szlacheckiej niżli w oświeconej Francji Ancien Régime musiała być inna, dostosowana do warunków społeczno–gospodarczych i możliwości dyskursu literackiego, kulturalnego. Przestrzeń społeczno–kulturalna do takiego rozwoju była bardzo niewielka. Wyjątkiem były arystokratki żyjące w zamkniętym hermetycznym świecie, na wzór arystokratek z innych feudalnych państw. O ile nic ich nie ograniczało w przelewaniu myśli na papier, to jednak nie był to szeroki trend. Sytuacja uległa zmianie dopiero za Stanisław Augusta Poniatowskiego, gdyż wówczas i do zacofanej Rzeczypospolitej przyszedł trend organizowania salonów literackich. Jednak fakt, że pierwsze efemerydy pism nakierowanych na oczekiwania kobiet pojawiły się po upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej w czasach pruskich, świadczył o płytkim rynku. Kobieta była silnie związana z dworem, z mężem, z religią, z rolą, jaka miała pełnić, jako żona, matka i gospodyni. Niezależność dawało kobiecie – szlachciance prawo zwyczajowe,

czyli fakt posiadania swojego majątku, który był nienaruszalny przez męża. Prawo wynikało z długotrwałego procesu kształtowania republiki szlacheckiej z dominującą pozycją narodu szlacheckiego, posiadającego pełnie praw politycznych i ekonomicznych. Prawo zwyczajowe było interesem rodu szlacheckiego, z którego się panna młoda się wywodziła. Dlatego pozycja kobiet, jej pozycja majątkowa została utwierdzona w prawie zwyczajowym, by utrzymać dotychczasową rangę rodów wywodzących się ze stanu uprzywilejowanego ze szlachty. Prawdziwą niezależność, wolność samostanowienia o sobie dawał kobiecie dopiero zgon jej męża. Uwarunkowania kulturowe, środowiskowe i społeczne powodowały jednak, że niewiele kobiet miało siłę by z szansy na wolność ekonomiczną i społeczną skorzystać. Uległość środowiskowa powodowała, że ponownie pozwalała sobie nałożyć kajdany i wychodziły za mąż godząc się na narzucony patriarchalny wzorzec życia, system w którym była dodatkiem do mężczyzny.

References

- Bogucka, M. (1974). *Dawna Polska. Narodziny, rozkwit, upadek*. Warszawa.
- Grala, T. (2012). O pozycji kobiet w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku ze szczególnym uwzględnieniem ugody kiejdańskiej. W: *Kulturowe wzorce a społeczna praktyka. Studia z dziejów kobiet*. Poznań.
- Maciszewski, J. (1969). *Szlachta polska i jej państwo*. Warszawa.
- Roman, S. (1957). *Statuty nieszawskie*. Wrocław.
- Kowalczyk, R. W. (2019). Hero of three nations - Polish, French, and Ukrainian - General Karol Otto Kniazhevich. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka SNU. Historical sciences*, 7, 83–96.
- Kowalczyk R. W. (2017). Karol Otto Kniaziewicz (1762 –1842) – ein zu Unrecht vergessener Held Polens und Frankreichs: Leitfigur der Polnischen Emigration sowie Begründer der Weichsellegion. *Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien*, Band 8, 141–161.
- Kowalczyk, R. W. (2018). The Crimean Khanate in the struggle for possession of the Golden Horde. XV-XVI centuries. *The defeat of the Girei in the fight against Moscow, our Crimea: To the 700th anniversary of the declaration of Kafa as the main Genoese colony in the Crimea*. Kyiv, vol. III, 61–78.
- Kowalczyk, R. W. (2018). Ancient Ukrainian and Polish military traditions: a comparative aspect. W: *Folk creativity of Ukrainians in space and time*. Scientific collection. Lutsk, 251–260.
- Kowalczyk, R. W. (2023). Rozrywanie kajdan. Bój o niezależność i równouprawnienie polskich kobiet w okresie pierwszej fali feminizmu. W: *Kobiety w centrum życia politycznego, społecznego i gospodarczego*. Wybrane aspekty.

- Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Sucheni–Grabowska, A. (1988). *Spory królów ze szlachtą w Złotym Wieku*. Kraków.
- Sucheni–Grabowska, A. (1996). *Zygmunt August król Polski i wielki książę litewski*. Warszawa.
- Sucheni-Grabowska, A. (1974). *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny. cz. 1. Geneza egzekucji dóbr*. Wrocław.
- Wyczański, A. (2001). *Szlachta polska XVI wieku*. Warszawa.
- Wyczański, A. (1991). *Polska Rzeczpospolita szlachecką*. Warszawa.
- Kicińska, U. (2020). *W tym osieroconym stanie. Pozycja wdowy w społeczeństwie szlacheckim w Rzeczypospolitej (od schyłku XVII do połowy XVIII wieku)*. Kraków.
- Pielas, J. (2008). „Divisio bonorum”. U podstaw majątkowego funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wieku. W: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*. Warszawa.
- Pielas J. (2013). *Podziały majątkowe szlachty koronnej w XVII wieku*. Kielce 2013.
- Dubas-Urwanowicz, E. (2015). O prawie w świecie kobiet – szlachcianek w Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku. W: *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*. Warszawa.
- Dziechcińska, H. (1994). *Kultura literacka w Polsce XVI i XVII wieku. Zagadnienia wybrane*. Warszawa: Sempet.
- Timmermans, L. (2005). *L'accès des femmes à la culture sous l'Ancien Régime*. Paris: Honoré de Champion.
- Zimmerman, M. (2013). „Le « salon » de Claude-Catherine de Clermont, maréchale de Retz, et la querelle des femmes du XVIe siècle”. In: *Revisiter la «querelle des femmes»*. Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1400 à 1600. Red. Armel Dubois-Nayt, Nicole Dufournaud i Anne Paupert. Saint-Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne, 199–212.
- Cronin, V. (2001). *Ludwik XIV*. Warszawa: Ossolineum.
- Magdziarz, W. S. (2004). *Ludwik XIV*. Wrocław: Ossolineum.
- Duchêne, R. (2004). *Être femme au temps de Louis XIV*. Paris: Perrin.
- Offen, K. M. (2000). *European Feminisms 1700–1950. A Political History*. Redwood City (San Francisco): Stanford University Press.
- Offen, K. M. (2017). *The Women question in France 1400–1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kot, S. (1994). *Historia wychowania, t. 1*. Warszawa.
- Craveri, Bernadetta (2009). *Złoty wiek konwersacji. Tłum. J. Ugniewska i K. Żaboklicki*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Zamojski, A. (1994). *Ostatni król Polski*. Warszawa.
- Monsaingeon, G. (2007). *Vauban un militaire très civil*. Paris: Scala.
- Censer, J. R., Popkin, J. D. (1987). *Historians and the Press. Press and Politics in Pre – Revolutionary France*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press.

- Gelbrat, N. R. (1987). *The Journal des dames and Its Female Editors: Politics, Censorship, and Feminism in the Old Regime Press. Press and Politics in Pre – Revolutionary France*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press.
- Laurence Coudart, L. (2000). *La gazette de Paris. Un journaliste pendant la Révolution française 1789–1792*. Paris: Editions L'Harmattan.
- Kaplan, S. L. (1976). *Bread, Politics and Political Economy in the Reign of Louis XV*, Hague: Martinus Nijhoff.
- Rendal, J. (1985). *The Orgins of Modern Feminism. Women in Britain, France and United States 1780–1860. Themes in Comparative History*. New York: Red Globe Press.
- Badinter, E. Badinter, R. (1988). *Condorcet. Un intellectuel en politique (1743–1794)*. Paris: Fayard.
- Landes, J. B. (1988). *Women in the public sphere in the age of the French Revolution*. New York: Cornell University Press.

Raphael Viktor Kowalczyk. Women in the social and cultural space of the Polish–Lithuanian Commonwealth. The position of women in the Polish-Lithuanian Commonwealth depended on the privileged status of the noble state under Louis Andegau and the Jagiellons. The privileges granted to the nobility by Louis Andegavensky and the Jagiellons made them the political representation of the state. A nation of nobles was formed having political and economic superiority over the other states. With the construction of the republic of the nobility and the formation of the ruling layer - the nobility in the Polish-Lithuanian Commonwealth, the foundations of the economic and social position of noblewomen were created. The position of noblewomen and nobility as a result of the privileges and statutes of the Grand Duchy of Lithuania became the same. To understand the importance of the position of noblewomen in the socio-cultural space of the Polish-Lithuanian Commonwealth, it was necessary to compare the situation of women of France Ancien Régime. The ideas, mental currents, and culture flowing from Ancien Régime France were models for the nobility of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The political and economic systems were different. The analysis of the social and cultural space of women in France Ancien Régime, taking into account the role of absolutism, economy based on mercantilism, and the political and economic system of the Polish-Lithuanian Commonwealth allowed to articulate the differences, and from a scientific point of view, the comparative analysis was necessary. Thanks to this procedure on the basis of similarities and opposites, it was possible to show how the legal position, the political system, the situation of economies affected the possibility of women's activity in the social and cultural space of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Key words: women, nobility, Commonwealth of Two Nations, social status, literary creativity